

**VLADIMIR
ARSENIJEVIĆ**

DUHOVI

**CLOACA MAXIMA
SAPUNSKA OPERA
KNJIGA 4**

■ Laguna ■

Copyright © 2023, Vladimir Arsenijević
Copyright © ovog izdanja 2023, LAGUNA

*Time is the school in which we learn,
Time is the fire in which we burn.*

Delmore Schwartz,
Calmly We Walk Through This April Day

... a kad je, usred leta godine 2020, preminula i moja majka, njen sam odlazak shvatio, istina možda pre stomakom nego glavom, kao poruku, nedvosmislenu i jednostavnu. Kraj je majku sustigao iznenada, na pragu desete decenije života, za radnim stolom u dnevnoj sobi stana, u visokom prizemlju trospratnice nadomak Profesorske kolonije. Iako ga, za razliku od onog predašnjeg, na Dedinju, nikad nije u potpunosti prihvatila kao svoj i bez obzira na to što je neprestano tvrdila da se tu oseća, pa i boravi, kao stranac i doživotni gost, ostala je u njemu još dugo nakon što oca više nije bilo.

U tom je stanu dočekala i svoj konačni čas.

Bilo je to u petak, poslednjeg dana meseca jula. U poodmaklim godinama, bila je laka meta virusa koji je od početka godine harao planetom, mada njena smrt s tom nedovoljno poznatom pošlašću nije imala baš nikakve veze; umrla je, kako se nekad govorilo, prirodnom smrću. A ipak, činjenica da u izveštaju mrtvozornika stoji da je potpuni prekid životnih funkcija nastupio punih četrdeset osam sati pre nego što je ustanovljen, meni, njenom jedinom sinu, nikako ne pada lako.

Krivica koju u sebi nosim ima mnogostruke uzroke. Nismo je u poslednje vreme posećivali onoliko često koliko je trebalo, Helena i ja, znam to. Davali smo sve od sebe da budemo uz nju što je moguće više, kunem se, naročito od proleća kad su stvari postale izrazito komplikovane za sve, a za naše stare pogotovo. Da joj je pomoć bila neophodna, u to nije bilo nimalo sumnje. Međutim, neprestano smo bili u gužvi a nije zgoreg napomenuti i da je majka u vreme pre pandemije – tu temu kasnije više nismo ni započinjali – bila potpuno nedokazana kad god bi, zarad lakšeg funkcionisanja, neko od nas dvoje predložio eventualno preseljenje u *Dom za negu i smeštaj starih i onemoćalih lica*. Očekivano, majka o premeštaju u bilo kakav dom za bilo šta nije htela ni da čuje. Svaki pokušaj da tu mogućnost otvorimo, da o njoj razgovaramo, da, kako bi se reklo, *razmotrimo opcije*, odbijala je energično uprkos svim mojim strpljivim naporima da joj dočaram navodne prednosti života u takvoj jednoj ustanovi, koju je, za razliku od nas, nazivala isključivo „staračkim domom“. Sve moje racionalne, nadahnuto iznesene argumente ona nije ni pokušavala da negira. Ali smatrala je da se oni tiču isključivo Helene i mene, da postoje zbog nas, da služe nama, a ne njoj i njenim realnim potrebama i željama, te da je moja namera, u tom smislu, izuzetno sebična. „Nisam ja toliko stara a ni *onemoćala*, dragi moj“, uzvraćala mi je uz hladnjikav, možda donekle i neprijateljski osmeh. U poznim godinama majka je smatrala da ima puno pravo na izvesnu meru buntovništva. „Najlepša vam hvala“, dodavala je, odmahivala rukom i, pućeci usne nabusito poput deteta, uporno ostajala gde jeste, u tom stanu-strancu većito lede-nih zidova u kom je, ma šta o njemu i sebi u njemu tvrdila, provela tolike godine pa je očito bila rešena, ili pomirena, da tu dočeka kraj.

Majčina me je nedokazanost frustrirala. Svejedno, nisam joj protivurečio; ne mogu da kažem da je, uprkos svemu, nisam razumeo. Nije joj se išlo i to je bilo jasno kao dan. *Dom za negu i smeštaj starih i onemoćalih lica* ili već „starački dom“, kako vam drago, nije mesto odakle se bilo ko vratio u život koji je ranije vodio, oporavljen, ružičastih obraza i sa širokim osmehom na licu. Sa zidovima boje kajsije, treperavim neonskim cevima na ljuspastim plafonima, jeftinim nameštajem od iverice, plastičnim cvećem na nestabilnim stolovima u trpezariji, tugaljivim ovalnim goblenima ili neveštim akvarelima nekadašnjih štíćenika i štíćenica okaćenim iznad požutelih štokova, bljutavim obrocima u plastičnim tanjirima i još gorim užinama u trpezariji što miriše na ukiseljeno mleko i bajatu supu, organizovanim grupnim vikendima u prirodi, kanastom, dominama, tombolom i profesionalnim zabavljačima angažovanim da ožive puste večernje sate, taj dom, a to mi je postalo bolno jasno prilikom moje prve i jedine posete dotičnoj ustanovi, i dalje ostaje tek turobna poslednja stanica pred odlazak u večnost nepostojanja, škiljavo osvetljeno i traljavo okićeno predvorje smrti.

Zato sam se na kraju, u nedostatku boljeg rešenja, pomirio s majčinom odlukom. Iako, *naravno* da jeste bila stara i onemoćala. I *naravno* da joj je pomoć bila potrebna. Kad je postalo očigledno da više nije u stanju da se bavi sobom, kao ni dnevnim obavezama i potrebama, ćutke sam angažovao ispomoć gerontodomačice. Pronašao sam je preko onlajn oglasa. Među mnogim sličnim uokvirenim ponudama, odabrao sam jednu u kojoj se nudila „pomoć u kući starijim licima – kupanje i oblačenje, održavanje higijene životnog prostora, priprema lakih i nutricionistički balansiranih obroka, odlazak u prodavnicu i apoteku, kao i pratnja pri odlasku

kod lekara i slično“. U poruci sam napisao nekoliko šturih redova o našoj potrebi. Odgovor je, iznenadivši me, stigao samo desetak minuta kasnije a već sutradan smo se odabra- na gerontodomaćica i ja našli u gradu da porazgovaramo o detaljima angažmana. I – to je bilo to; posao je bio sklopljen.

Gerontodomaćica Slađa veoma mi se dopala već od prvog trenutka, to moram da kažem. Činilo mi se da i Helena deli moje mišljenje. Bila je to čvrsta, odlučna žena niskog rasta, nepokolebljivog pogleda i neodređenih godina, kratke, čekinjaste kose, oštro zasećene brade, četvrtaste telesne građe, mišićavih nogu, snažnih ruku i valjkastih prstiju, pristojna, tiha, vredna i uredna – idealna ispomoć za našu ostarelu majku i baku. Ali majka gerontodomaćicu Slađu dugo nije zarezivala, a kada se udostojila da je primeti, op- hodila se prema njoj izrazito snishodljivo, obraćajući joj se s vrstom ponižavajućeg, nadobudnog persiranja (poniziti i na taj način kontrolisati sagovornika ljubaznošću odvaj- kada je bila njena specijalnost) i strogo vodeći računa da je nikada, ni slučajno, ne oslovi po imenu. O siroti je geron- todomaćici Slađi, i u njenom prisustvu, govorila isključivo u trećem licu, kao o kakvoj udaljenoj pojavi. Nazivala ju je „ženom“ ne bi li tim aktivnim nepriznavanjem bilo kakve Slađine individualnosti minimalizovala, ako ne i potpuno anulirala njenu ulogu, ispomoć i suštu neophodnost u svom životu. Čitav eksperiment trajao je možda nekoliko meseci pre nego što je „žena“, gerontodomaćica Slađa, dubinski frustrirana, sama odustala od tog, inače sasvim pristojno plaćenog angažmana.

Tako se, na majčino zadovoljstvo, sve bar prividno vra- tilo na staro. No, godine su neminovno činile svoje. Ulica u kojoj je živela bila je mala ali strma. Kad su noge počele da je izdaju, pa više nije mogla da zarad redovnih nabavki sama

prevaljuje onih stotinak metara uzbrdo do samoposluge na uglu, ćutke sam preuzeo tu dužnost. Dva ili tri puta nedeljno snabdevao sam je hranom i ostalim potrepštinama. Istina, ponekad je to, umesto mene, u zavisnosti od rasporeda naših obaveza, činila Helena. Velika je i bolna istina da ni meni ni njoj to nije padalo lako, a situacija se dodatno zakomplikovala s proleća, kada je starima potpuno zabranjen izlazak na ulicu. Zbog pandemije. Jer starost je starost a korona je korona i protiv toga se uglavnom ne može ništa. Ali ja sam bio prezauzet svojim poslovima, njih nijedna pandemija nije bila u stanju da primiri, dok je Helena, čija se dugogodišnja veza s dosta starijim muškarcem poreklom iz naših krajeva, inače svetski poznatim ilustratorom sa sedištem u Njujorku, veza koja se održavala uglavnom na daljinu i u koju sam ja, moram to da priznam, ulagao mnogo sumnje od samog početka, ali od koje je ona, ne obzirući se nimalo na ono što je nazivala mojom „arogantnom negativnošću“, nerealno mnogo očekivala, samo nešto ranije rasula u paramparčad, poprilično neočekivano i izrazito bolno po nju, bila potpuno obuzeta svežom i neobično dinamičnom umetničkom karijerom koja joj je, svim preprekama uprkos, otvarala stalno nove i neočekivane životne tokove. Nekima i dan-danas, verujem, poznata kao *Hell's Bells*, moja kćerka je već u tinejdžerskom dobu, pod tim pažljivo odabranim *nom de guerre*, postala lokalno slavna, iako još uvek anonimna *street art* umetnica, koja je na beogradskim zidovima preko noći ostavljala pikselizirane, visokostilizovane portrete likova iz klasičnih horor filmova (Bela Lugoši u ulozi Drakule na bočnom zidu stambene zgrade u Beogradskoj ulici, istinski zastrašujući portret Džejsonove maske iz *Petka 13* na strani Brankovog mosta prema ušću, kao i nakazni lik opsednute devojčice Šeron iz Fridkinovog *Isterivača đavola*

kod Botaničke bašte njeni su najpoznatiji i sve do danas u kakvom-takvom stanju preživeli radovi iz tog perioda) da bi potom, a najviše tokom studija novih likovnih medija na novosadskoj Akademiji umetnosti, odvažno razvila primarne koncepte odvedeći ih dalje nego što je iko, uključujući tu svakako i mene, mogao da pretpostavi da bi oni mogli da odu: dada i razni posledični umetnički pokreti otpora, referencijalnost globalne popularne kulture, hackerska DIY ideologija, institucionalna kritika ali i poststrukturalistička filozofija, feminizam, provokacija, subverzija... i – smrt!

Smrt se, zajedno sa svim svojim oblicima i mogućnostima u digitalnoj eri, s vremenom sama od sebe nametnula kao njena velika tema. Opsesija praktično. Što i nije toliko neobično jer je Smrt sve vreme bila tu negde, u našoj neposrednoj blizini. To nametljivo i na kraju veoma dosadno prisustvo uticalo je, naravno, i na naš tekući problem kombinovanja obaveza oko majke s drugim komplikacijama koje nam je život nemilice nametao. U vreme kad je već kopnila, nikoga drugoga, izuzev nas dvoje, nikakvih prijatelja ili rođaka, komšija ili kumova, već dugo nije bilo u blizini. Svi su se odavno raspršili: poumirali, otišli, nestali, šta god. Istoriya je za sve njih, ispostavilo se, bila košmar iz kog je bilo nemoguće probuditi se, kako je valjda zapisao neko nekad negde, nisam siguran ko i nisam siguran kad a kamoli gde, aždaja koja ih je u jednom zalogaju proždrla za užinu pa, podignuvši zadovoljno, ispljunula koščice, hrskavice, žile i druge nejestive delove. Nikakvi pokušaji da se neminovnosti sudbine izbegnu tu nisu imali nikakvog značaja.

I upravo je u tome suština one jednostavne poruke kojom sam darovan saznanjem o majčinoj smrti a koju sam spomenuo na samom početku. Danas, kad živimo u hroničnim pandemijskim strahovima i iscrpljujućim nesanicama ili

eventualno naslepo bludeći i mesečareći kroz najbizarnije košmare, danas kad majke više nema i kad ujedno *niko-ga* više nema iz jedne specifične ali u okviru šire slike ni po čemu posebno važne verzije prošlosti koja to najčešće nije – prošlost, naime – kako je, opet, mislim, zapisao neko drugi nekad negde, mada ponovo nisam siguran ko i nisam siguran kad a ni gde, kakav-takav *život* možda, eto, može da otpočne.

Tako se dogodilo da sam, iznenadivši se i sâm, na obrazu osetio neobičnu svežinu upravo u času kad sam postao svestan majčine smrti: laki lahor raznovrsnih mogućnosti. Život mi se, gle, pomislio sam, još jednom nudi, besramno, nalik na nafrakanu uličnu kurvu. Ali oterao sam ga od sebe odsečnim pokretom ruke, onako kako bih oterao dosadnu mušicu. Odbijao sam da se samozavaravam. Iako se nado-mak sedme decenije života nisam osećao ništa zrelijim, ni starijim, nego kad sam na primer imao trideset, u vreme kad sam s ovom otegnutom, u vremenu frapantno razvučenom šifonjerskom pripovešću otpočeo, više se nisam zanosio zamislama o tome kako bi taj takozvani život trebalo da izgleda. Tako da, ako ništa drugo, više nije bilo načina da me isti izigra i da mi naplati uslugu koju, znao sam to veoma dobro, ionako nikada neću dobiti a, ujedno, ni biti u prilici da odbijem.

Majčini su dani u dubokoj starosti postali strahovito monotoni, poput zacakljene slane pustinje u kojoj su nebo i zemlja jedno i u kojoj se nikada ništa ne menja. Iako je rado tvrdila da joj je dosta Vremena (onog dugog i valjajućeg prustovskog Vremena koje je njoj u inat odbijalo da prestane da se odmotava otkucavajući sekunde, minute, sate, dane, nedelje, mesece, godine i decenije ubistveno ravnomernim ritmom, poput kosmičkog metronoma), i u najpoznijim je

godinama davala sve od sebe da živi u savremenosti, takvoj kakva je. Bilo je to veoma hrabro, naravno. Zahtevi modernog doba naprosto su bili previše izazovni za nju. U njenim rukama kao da ništa nije funkcionisalo kako treba, a od svega joj je ponajviše problema zadavao daljinski upravljač novog SMART televizora koji je dobila kao rođendanski poklon od mene i koji je, malo je reći, mrzela. Mene je to zauzvrat razjarivalo više i češće nego što bih želeo, ali Helena je sve majčine staračke uvrnutosti kao i odvajkadašnje idiosinkratične tendencije prihvatila znatno lakše. Ako sam se ja iz posete u posetu ubijao da majci objasnim kako funkcioniše opcija „gledaj ponovo“, Helena se uopšte nije baktala time. Smatrala je da baka prezire repriziranja i da joj nikakva opcija „gledaj ponovo“ u životu više nije potrebna. „Baka bi da živi u realnom vremenu dok još ima prilike za to“, rekla mi je i ja nisam mogao da se ne složim s tako jednostavnom mudrošću. Oduvek je, pomislio sam, ne bez zavisti, Helena bila znatno zrelija od mene. Za razliku od njene sabranosti i dobronamernosti prema svetu (koji je od malih nogu nastojala da razume i prihvati onakvog kakav jeste), ja nikad nisam umeo da se kontrolišem. Ljutio sam se na sve s čim se nisam slagao a možda još i više na sve što nisam bio u stanju da razumem. Ponajviše zbog tog svog poslovično skraćenog fitilja, nenadoknativo sam propustio ili direktno upropastio izvesne životne prilike, zbog čega mi danas još preostaje da se tiho kajem. Sad, kad majke više nema, recimo, s bolom u srcu uviđam da je trebalo da se potrudim da budem bolji ili strpljiviji prema njoj. Već danas, dok pišem ovo – iako od majčine smrti nije prošlo mnogo vremena – s nesavladivom setom se prisećam njene apsurdne navike da u torbi večito nosi unaokolo veliki prastari imenik s izlizanom oznakom preduzeća *Minel* u zaglavlju, ispunjen

telefonskim brojevima, i to uglavnom fiksnih telefona čije poreklo i istorijat sežu daleko u šezdesete i sedamdesete godine dvadesetog veka, jer je, citiram, „mrzi“ da koristi imenik u mobilnom. Ili da neumorno zove korisnički servis internet-provajdera da bi se dežurnom operateru po ko zna koji put požalila da joj se „pokvario Gugl“. Ili da joj je „crkao Skajp“. Ili da „nešto nije u redu s Fejsbukom“. Pa svi oni ispadi na društvenim mrežama. Kao, recimo, kada je na mom *FB* zidu jednog jutra osvanula sledeća poruka:

*AKO DANAS PLANIRAS DA DODJES DO MENE
KUPI MI DVA MLEKA OD LITAR I PO SA ZZAREZ8
POSTO MLECNE MASTI!!!*

Ta narudžbina – otkucana velikim slovima i bez dijakritika – nagrađena je s ukupno 47 reakcija: 24 lajka, 4 srca, 3 iznenađena, 1 uplakan i čak 9 nasmejanih smajlija.

Već u sledećoj poruci, doduše, majka je nadmašila sebe samu:

*GDE LI SI? DANAS SAM KOD PALILULSKE PIJACE
SELA U DVOJKU I U TRAMVAJU ODLUCILA DA
OSTANEM DO SLAVIJE. NE PAMTIM KADA SAM
ZADNJI PUT TO URADILA. U SVAKOM SLUCAJU
BILO JE DAVNOOOOOOOOO. HTELA SAM DA VAS
POSETIM KAD SAM VEC TAMO ALI SAM US-
PUT ZABORAVILA GDE SAM KRENULA PA SAM
SACEKALA AUTOBUS I VRATILA SE KUĆI. STA-
ROST – LUDOST STA CES! ALI SAMO DA ZNAS
DA SE NISAM IZGUBILA.*

Za to je, zasluženo, dobila 56 lajkova, 19 srca, 11 iznenađenih, 5 nasmejanih, 2 uplakana smajlija i 3 šera.

gutljaj kafe, „i mislim se: gospode Bože, isti otac!“ Tako sam na kraju i od toga digao ruke.

Ipak, ne bi bilo fer prema majci ako bih ovim ostavio utisak da ju je lucidnost u životnom finalu potpuno napustila. Jer zapravo nije. Naprotiv, razumevši da više ne raspolaže istim količinama bistre svesti kao nekada, ona je njome izrazito ekonomično raspolagala (što je po sebi znak izrazite lucidnosti), štedeći je za one aktivnosti u danu do kojih joj je uistinu bilo stalo. Za čitanje pre svega. U životnoj je završnici čitala mnogo, zadivljujućom brzinom, sa temeljnošću i oštroumnošću. Jednom nedeljno odlazila je do čitaonice Francuskog instituta, gde je uživala u činjenici da je svi poznaju i poštuju kao svoju, onedavno i zvanično, najstariju članicu. Knjige je birala uglavnom po preporuci uvek ljubaznih bibliotekarki koje su dobro znale njen „ukus i nivo“, kako je sama govorila.

U poslednje vreme pozajmljivala je listom dela frankofonih pisaca iz afričkih, azijskih ili karipskih zemalja. Prilikom naših druženja – uglavnom vikendom – nakon ručka mi je, uz kafu, nadugačko pričala o autorima i naslovima koji su meni uglavnom bili potpuno nepoznati. Njene su procene bile nemilosrdne, njena kritika direktna i ubitačna a povremeno je i vikala; naravno, onoliko koliko su joj glasne žice, dotrajale od devet decenija redovne upotrebe, dopuštale. Iako nije bilo nimalo razloga za to – prekoputa nje sam sedeo samo ja. Slušao sam je rasejano i s četvrt pažnje, ali majka je obožavala da debatuje i kad realno nije imala s kim. „Trebalo bi da se baviš književnom kritikom, mama“, rekao sam joj jednom prilikom, zadivljen njenim žarom. Ona je prevrnula očima. „Ajde, molim te lepo“, rekla je, kao i uvek kad je smatrala da govorim potpune besmislice. A kad se napokon umorila od analiziranja pisaca čije je knjige trenutno čitala,

po davnašnjoj navici raspitivala se o mom „književnom radu“. „Na čemu trenutno radiš?“, interesovalo ju je.

Šta sam mogao izuzev da odmahnem glavom i sebi u bradu promumlam nešto što ni sam nisam razumeo? Jer, budimo iskreni, nikakvog „rada“ u mom slučaju već dugo nije bilo niti je o njemu moglo da bude reči. Ali majka prema meni nije bila ni približno onoliko surova kakva je umela da bude prema književnim dometima savremenih i klasičnih postkolonijalnih frankofonih pisaca. Naprotiv, pročitavši pre par godina moj poslednji rukopis, koji sam po završenom razgovoru s njom brže-bolje strpao u fioku da ga više nikada ne pogledam, spremno je i nadugačko hvalila moje „kompleksne, u sebe zatvorene, donekle lirske a ujedno izrazito čitljive i razigrane rečenice“, kao i „specifičan šlif za ritam pripovedanja koji uvek stoji u organskoj vezi s ritmikom sadržaja koji se pripoveda“. U tim sam, dosta vešto izrečenim hvalama, priznajem, besramno uživao iako je istina o mom „pisanju“, znao sam to, bila daleko tmurnija od njenih optimističnih, povremeno i visokoparnih primedbi.

Ali sve to na stranu, mati je tokom vrelih julskih dana godine dve hiljade dvadesete, naizgled pomirena sa svim nesumnjivim znakovima da joj vreme ubrzano prolazi, iz police s knjigama izvukla Galimarkovo izdanje iz 1947. godine Prustove *À la recherche du temps perdu* u petnaest tomova monotono belih korica. Nakon toliko decenija intenzivnog čitanja, pred sam kraj jednog izrazito dugog puta vratila se omiljenom štivu iz mladosti. Ispostavilo se da je, ma šta Helena tvrdila, majka bila raspoložena i za poneku reprizu. Za njom je, na radnom stolu za kojim je uvek čitala, ostao prvi tom Prustovog dela – *Du côté de chez Swann I* – otvoren na četrdeset sedmoj stranici, upravo na samom kraju prvog poglavlja i onom mitskom mestu s komadićem madlenice

zamočene u lipov čaj. Mene je ta strogo književna činjenica koja se za sva vremena uplela u neraskidivo klupko s majčinom smrću činila izrazito – literarno! – ponosnim. Mislim da sam hteo – ne hteo nasledio dobro parče kulturnog snobizma svoje nadmene, snažne, hrabre, nezavisne, možda ne preterano osećajne, u svakom slučaju suzdržane i sada, na kraju svega, nedvosmisleno mrtve majke. Koju više nijedna čulna asocijacija, nijedna primenjena prustovština, baš nijedna književna afektacija i kerefeka neće oživeti. I koja još jedino može da postoji u Heleninim i mojim sećanjima na jedan dug i po mnogo čemu bogat život, u svakom pogledu vredan življenja, kakav je bio njen.

Donekle me je tešila pomisao da poslednji čas majka nije dočekala sasvim sama. Ne znam da li je to dovoljno za istinsku utehu, ali s njom je u stanu, u trenutku smrti, bio Didi, sijamski mačor koga smo joj Helena i ja poklonili kao zajednički dar za osamdeset osmi rođendan. Iako se majka tom poklonu isprva oštro protivila tvrdeći da se nalazi u životnom dobu kada je nemoguće brinuti se i za sebe samoga a kamoli za drugo biće, Helenina urođena ubedljivost u kombinaciji s Didijevim šarmom učinili su svoje: pobedili su njevu nepopustljivost i Didi je dobio priliku da osvetli poslednje dve godine majčinog života sebi svojstvenom svetlošću, darujući joj ljubav koja ju je iznenadila i na kojoj je ostala zahvalna sve do samog kraja. Kraja koji je, da razjasnim, došao u formi akutnog ishemijskog moždanog udara, u narodu poznatog kao šlog. E sad, da li je majka jednostavno svenula usred neke prustovski kompleksne misli koja joj se motala po glavi dok je mirno plovila vođena pouzdanim rečnim strujama meandrirajućih kićenih rečenica svog omiljenog pisca, da li je mirno udahnula i izdahnula poslednji put pa se sklupčala u fetusni položaj na podu pored radnog stola,

gde smo je i zatekli, ili je život okončala u agoniji, sručivši se sa stolice u razdirućem, bolnom finalnom grču i vrelini?

Mi to ne znamo i izvesno je da nikada nećemo saznati. Ono što s priličnom pouzdanošću znamo jeste da je preminula u petak, poslednjeg dana meseca jula, i da je puna dva dana, sve do nedelje, ostala da leži u tom uzanom prostoru između stola i stolice, prigodno nalik na privremeni plitki grob. Puna dva dana, da. Tih predugih četrdeset osam sati nešto je za šta nemam niti ću ikada imati pravo opravdanje. Čak ni prihvatljiv izgovor. Šta bih mogao da kažem u svoju, u našu odbranu? I pred kim bih nas ja to branio i opravdavao? Znam samo da sve to vreme nijednom nisam pozvao majku nasuprot čvrstoj odluci da je zovem svakog dana, pa i više puta dnevno – prosto da bih se uverio da je dobro.

Da je *živa*.

*

U subotu prvog avgusta vreme se naglo promenilo kako to obično biva u Beogradu. Iako su dani i dalje bili jednako vrela kao u julu, ona nepodnošljiva sparina doslovno se preko noći povukla. Disanje je time postalo neuporedivo lakše, nismo se više onako neumereno preznojavali, dok je spavanje bez klime i pored otvorenog prozora opet bilo moguće u ovom uzavrelom gradu koji se i tog, kao i svakog leta doslovno krčkao na visokoj temperaturi u sopstvenim otrovnim isparenjima. Ipak, u nedelju sam se probudio pred svitanje, dišući isprekidano, uz tegobnu slutnju da sam sanjao nešto gadno, nejasan san u kom je moja lična uloga bila krajnje neslavna. Ali ma koliko da sam se trudio, nisam bio u stanju da rekonstruišem ništa smisljeno i celovito iz iscepkanih prizora koji su mi još uvek treperili u svesti gaseći se i nestajući

jedan po jedan. Ustao sam obeznanjen, s bolovima u kostima i mišićima i nejasnom vizijom nadolazeće tragedije. Majku sam pozvao čim sam se umio, oprao zube, napravio prvu jutarnju kafu i svime time podigao svest na minimum neophodan za kakvo-takvo funkcionisanje. Bezuspešno. Tokom jutra i prepodneva pozvao sam je još nekoliko puta. Ništa. Zvao sam je na fiksni i na mobilni telefon, naizmenično. Uporno se nije javljala ni na jedan. Nešto u meni poručivalo mi je da se ne uzrujavam bez potrebe. Ionako će se, kao i toliko puta ranije, tešio me je taj lažljivi glas, ispostaviti da je majka u šetnji, kod frizerke, u samoposluzi ili možda čak u Iranskom kulturnom centru na besplatnom kursu farsija za starije koji je u poslednje vreme pohađala.

„Sve se raspada“, mrmljao sam sebi u bradu, znatno nervozniji nego inače. Vrteo sam se po stanu, pripremio drugu kafu, pokušao da doručkujem, ali – nije išlo. Pozvao sam Helenu, ali ni ona se nije javljala. To me je razbesnelo iako sam dobro znao da se Helena i nadomak tridesete godine života budi prilično kasno kad god ima prilike za to. Nedeljom pogotovo. Poslao sam joj potom SMS. I majci sam uputio kratku tekstualnu poruku. Ujedno sam proverio da nije slučajno dostupna na *Skajpu*. Ili možda na *Fejsbuk me-sindžeru*. Nije bila, ne.

Tek me je to zaista unervozilo. Hiperventilirao sam. Stomak mi se grčio. Nisam bio u stanju da radim bilo šta iole smisleno. Da još uvek kojim slučajem kompulzivno duvam po ceo dan, onako kako sam činio tokom osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog veka, sve do Anđeline smrti a, uz prekide, i godinama nakon nje, pomislio sam s mešavinom čežnje i samogađenja, sada bih sigurno smotao i na prozoru s velikim zadovoljstvom popušio jedan debeli džoint. Ali ne duvam više. *For better or for worse*, što kažu.

Na svu sreću, Helena mi se ubrzo javila. Glas joj je bio promukao i pospan, ali se razbudila čim sam joj ukratko objasnio o čemu se radi. Već pola sata kasnije, došla je po mene u Molerovu taksijem. Kad smo stigli do Hadžipopovca i odatle skrenuli prema Profesorskoj koloniji, oboje smo začutili. U jednakoj tišini smo izašli iz vozila pred majčinom zgradom. Nismo progovorili ni kad smo, nakratko se zgzledavši s maskama na licima, tvrdim korakom poput dvoje gangstera pošli prema ulazu. Sunce je nemilice tuklo kroz oblake. Pored nas je promakla komšinica s kesom đubreta u ruci. I njeno je lice bilo prekriveno maskom. Nije nas ni pogledala. Teško sam disao. Znoj mi je curio niz čelo i vrat. Pred samom zgradom pažnju mi je privuklo upaljeno svetlo koje se i usred bela dana videlo kroz prozor dnevne sobe stana u visokom prizemlju s naše leve strane. Nema načina da bi moja nadasve štedljiva majka ostavila upaljeno svetlo usred dana, pomislio sam. I istog časa pretrnuo. Bio sam do grla ispunjen crnim slutnjama, ali ništa nisam rekao. Samo sam spustio pogled i nastavio za Helenom. Čim smo ušli u hodnik, prenulo nas je Didijevo otegnuto mjaukanje. Helena me je pogledala preko ramena. Prošli smo pored poštanskih sandučića, popeli se do visokog prizemlja, skrenuli levo, stali ispred vrata i zazvonili. Didi je mjaukao i grebao vrata s druge strane. Imao sam ključ, ali znao sam da majka retko zaključava ulazna vrata. Lakim pokretom ruke pritisnuo sam bravu i vrata su se – gle! – otvorila. Čim sam ih dovoljno odškrinuo, Didi se gipko provukao i poleteo prema Heleni. Žudno joj se pripijao uz listove. Helena ga je podigla u naručje. Trljao je uglove usana o brid njenog dlana pomamno i uz tako glasno predenje da se čitav hodnik orio. „Da uđemo?“, šapnuo sam. Nisam skidao dlan s kvake ali sam svukao masku s lica. Dođavola s tim, pomislio sam.

Kroz odškrinuta vrata u hodnik se izlivala bela svetlost, što je delovalo bizarno zastrašujuće. Neobičan, slatkast miris pratio je razigran svetlosni zrak i zagolicao nam nozdrve.

Helena je i sama skinula masku. Napravila je izraz lica kao da će kinuti, ali nije. „Hajde ti“, šapnula je. „Pliz.“

Oblizao sam usne, obrisao znoj s čela, duboko udahnuo, širom otvorio vrata i ujedno pročistio grlo. „Mama?“, pozvao sam, glasom koji je izdajnički zadrhtao i prepukao. Sačekao sam trenutak zaglavljen u mestu, ali kako nije bilo odgovora, ukoračio sam u predsoblje. Pažljivo, korak po korak. Kao u jeftinom horor filmu, vrata su se sama od sebe pritorila za mnom, uz otegnutu škripu.

„Mama, ja sam!“, doviknuo sam još jednom. Ništa. Zakoračio sam i odmah zastao jer je parket bolno zaškripao pod mojim korakom. Nekoliko trenutaka oklevao sam tu, u predsoblju. Osluškiavao sam, ali ništa se nije čulo izuzev šuma klime uključene u dnevnoj sobi. Smrad je poticao iz Didijeve posude s peskom. Bila je prepuna stvrdnutih fekalija i potpuno natopljena uskislim urinom. Odvratio sam pogled. Sve je u predsoblju bilo očekivano i dobro poznato – prastari očev pomorski barometar nemačke proizvodnje, nekoliko mojih srebrnih i bronzanih plivačkih medalja iz detinjstva, čak i prašnjava figura crnca s mindušom koju sam u četvrtom razredu osnovne škole napravio od šperploče po šematskom prikazu kao domaći zadatak iz Opštetehničkog obrazovanja. Onda sam se trgnuo, još jednom zakoračio i oprezno, nabadajući kao da koračam po skliskom podu kakve neistražene pećine, prešao kroz predsoblje do ulaza u dnevnu sobu. Onaj slatkast miris, a to mi je u času postalo jasno, nije imao veze s Didijem. Kad sam se približio dnevnoj sobi, on je još jednom olako nadjačao znatno oštriji smrad danima neispražnjene posude s peskom.

„Mama?“ , rekao sam provirivši kroz širom otvorena dvo-krilna vrata. I tad sam je ugledao: dve pomodrele, praktično crne noge u mekim papučama, koje su virile iz uzanog prostora između kancelarijske stolice i radnog stola. „Mama“, prošaputao sam još jednom. Sve mi je u času postalo jasno. Ali nisam poleteo ka njoj. Nisam ni pao na kolena i ščepao je za ramena u jalovoj nadi da ću je histeričnim drmusanjem povratiti u život. Niti sam dohvatio telefon da pozovem Hitnu pomoć. Nisam, iskreno, učinio ništa, baš ništa. Trudeći se da dišem što pliće, pažljivo sam je pogledao, oblizao suve usne, progutao knedlu, okrenuo se na petama i jednako opreznim korakom vratio do ulaza u stan.

Helenu sam zatekao kako i dalje stoji u hodniku, s Didi-jem u naručju i istovetnim strahom u pogledu s kojim sam je i ostavio. Prišao sam joj i kratko klimnuo glavom.

Ona je u trenutku prebledela. Usne su joj zadrhtale. Oči su joj se zamaglile. „Uh“, bilo je sve što je izgovorila.

Zagrlio sam je. Jebeš maske, pomislio sam. Jebeš rukavice. Jebeš socijalno distanciranje. U mom naručju, Helena je podrhtavala od prigušenih jecaja; krhka i jaka ujedno, kao i kad je bila dete. Zagrlio sam je zato još jače. Okej, pomislio sam u tom času i duboko udahnuo. Dobro je, pomislio sam još, dobro je. Barem je moja kćerka neko kome ne moram mnogo da objašnjavam.

Dragi oče,¹

Odmah ovde, na samom početku, želim da ti priznam nešto što mi se, u ovom trenutku, čini strahovito važnim. Iako nisam siguran da znam zašto. Ali svejedno – evo o čemu se radi. Za sve ovo vreme koliko je proteklo od tvoje smrti do danas – ukupno 21 (slovima: dvadeset jedna) godina i 4 (slovima: četiri) meseca – nišu br. 33 G u kolumbarijumu Novog groblja u kojoj je smeštena urna s tvojim posmrtnim ostacima obišao sam svega 2 (slovima: dva) puta.²

Moram odmah i da naglasim da mi to ne čini ni loše ni dobro, kao i da te time nimalo ne kažnjavam. Nemoj, molim te, pogrešno da me razumeš. Ne svetim ti se više ni zbog čega. Jednostavno ne osećam potrebu da idem pa i ne odlazim.

S druge strane, nije da mi nisi u mislima. Razmišljam o tebi često. I to ću ti, evo, vrlo iskreno priznati. Verovatno češće nego što bih poželeo. I uglavnom s prekorom. S tobom se nalazim u stanju neprestane rasprave koja se razvukla na dve

¹ Dragi Vladimire,

² Sine moj, ponovo počinjem. Želeo bih da znaš da ja nisam-

decenije i koja će, koliko mogu da procenim, najverovatnije trajati zauvek. Tj. sve do moje smrti. Što je apsurdno ako se složimo da si u mom životu, u vreme kad te ništa nije sprečavalo da jednostavno budeš tu, predstavljao tek nepouzdanu i sporadičnu pojavu, vrstu fizički prisutnog, ali na sve druge načine suštinski neaktivnog duha, nekoga s kim je bilo kakva razmena bila i ostala nemoguća.³

Tako da te nisam često posećivao tokom svih ovih godina. Međutim, da je danas kucnuo taj čas, to mi je postalo jasno čim smo Helena i ja jutros izašli iz depresivne i zagušljive zgrade grobljanske uprave i s olakšanjem koje je nemoguće opisati udahnuli nešto standardno zagađenog, ali ipak „svežeg“ vazduha. I nimalo me nije iznenadilo što je Helena predložila da odemo do tvoje niše u kolumbarijumu. „Da obiđemo dedu“, tako je rekla. :) Nasmešio sam se u odgovor na tu neočekivanu ponudu, ali sasvim je moguće da sam oklevao za trenutak predugo. Jer zašto bi inače Helena osetila potrebu da pomirljivo doda: „Pa, mislim, kad smo već tu“? I da još sve to zajedno potkrepi neodlučnim sleganjem ramenima.

Požurio sam da i sâm slegnem ramenima za njom, ne bih li ostavio koliko-toliko ubedljiv utisak da mi je zapravo svejedno. „Što da ne“, promrmljao sam još, da stvar bude sasvim jasna. I tako smo, usaglašenim korakom, krenuli prema tebi. Ili prema onome što je od tebe do danas ostalo, tata – hrpici pepela u keramičkoj posudi smeštenoj u za to predviđenu nišu u dugom vijugavom zidu kolumbarijuma.⁴

³ Pišem ti ovo iz jednog razloga, Vladimire. Ukratko i najjednostavnije – stalo mi je da me bolje upoznaš. Možda je trebalo ranije da se potrudim oko toga? Ali ja bih voleo, kad je već tako, da me – da te ---

⁴ Uostalom, zašto bi ti uopšte poželeo da upoznaš jednog umirućeg čoveka? Čak i ako je reč o rođenom ocu? Ili, ajde da i to kažem, tj. napisem, pogotovo u tom slučaju? Zašto, stvarno? No, svejedno, ja ---

Dvadeset jedna godina i četiri meseca – neverovatno kako vreme leti, zaista. U vreme kad si umirao, jedan izrazito tmast žutosivi oblak je, pamtim, neprestano visio nad nama. Ništa nije moglo da umakne njegovom sveprožimajućem dejstvu. A negde ispod tog oblaka ti si, bližeći se poslednjem času, kopnio u postelji tik do musavog prozora jedne od bezbrojnih istovetnih bolničkih soba, u tom carstvu mučnonarandžaste plastike i mrkog furnira, brzopropadajućeg simbola iskrivljene i u startu upropašćene socijalističke modernizacije na četvrtom spratu gigantskog zdanja Vojno-medicinske akademije na Banjici. Nije ti bilo spasa, znalo se to otkad su te primili, stoga se lekari i sestre, ruku na srce, i nisu nešto trudili oko tebe. Racionalnost medicinskog osoblja je često zastrašujuća. Pustili su te da dogoriš, tu pred njima. I ti si disciplinovano, tiho i diskretno izdahnuo, tačno u tri sata i trideset tri minuta po ponoći, u gluvo doba mrkle noći tog petka, devetnaestog dana meseca marta godine hiljadu devetsto devedeset devete. U trenutku smrti, bio si sâm. Dugo mi je trebalo da uvidim da u svemu tome ima izvesne poetske pravde, ma koliko gorke. Kao što je ima i u činjenici da si na jedvite jade dogurao do šezdeset osme godine života. Iako se meni u detinjstvu činilo da ćeš trajati večno. Dokusurile su te, kao i mnoge druge pripadnike tvoje unesrećene generacije, katastrofalne životne navike. A svakako si mogao da poživiš još koju godinu, možda i deceniju, samo da si pokazao trunčicu volje da se otarasiš, pre svega, onog tvog kompulzivnog lančanog pušenja, recimo. Koje je, iskreno, bilo zastrašujuće. Tri i po pakle (iliti sedamdesetak cigareta) filtera 57 na dan, to je bila tvoja mera. Kad god pomislim na topli roditeljski dom i detinjstvo, ja neizostavno vidim sve one pepeljare ispunjene pikavcima s otiscima tvojih snažnih zuba na filteru. Kad smo već kod toga, svakako si mogao i da se zdravije hraniš – kome su svi

ti čvarci, slanina, švargle, krvavice, sva ta jela sa zaprškom, premasna i prezačinjena, sve te testenine, belo brašno, beli šećer i bela svinjska mast ikada činili dobro? A mogao si i da manje piješ. Znatno manje! Bio si klasičan diskretni porodični pijanac, koji bi se obavezno ušljemao pred ručak pa nalakćen na sto srkao supu i mljackao glavno jelo, da bi na kraju otužne balade bedno zaspao na kauču uz TV. Mogao si takođe da se posvetiš nekoj fizičkoj aktivnosti – u mladosti si bio okretan i posvećen telu, bio si, kažu, veseo i popularan, tvoje društvo je plnilo mnoge, ali ja te, na sopstvenu žalost, pamtim onakvog kakav si bio u poznijim danima, trbušastog i dozlaboga mrzovoljnog. I na kraju, mogao si, ili da budem precizniji, morao si mnogo redovnije da odlaziš na lekarske preglede. No, nisi. Šta ćemo, nisi. I ti i ja, da se ne lažemo, dobro znamo da nisi činio ništa od toga. Naprotiv, pušio si kompulzivno, jeo si sva ta sranja, napijao se svakodnevno, malo si se kretao, gajio si atavističko nepoverenje prema lekarima i od dijagnoza strahovao više nego od bolesti. Prepustio si se, sve u svemu, bez imalo zadržske svojim najnižim porivima, strastima, zabludama i sujeverju. Jednoj opštoj lenjosti duha i tela. To te je na kraju dokusurilo. U tom smislu, cena koju si, kad je došlo vreme za izmirenje računa, morao da platiš nije bila nešto za šta si mogao da kriviš bilo koga drugog izuzev sebe samog.⁵

Kad je tvoj „jutarnji kašalj“ postao toliko ozbiljan da se čak i majka – koja je odnekud stekla ono koliko neobjašnjivo i naučno neodbranjivo toliko i nepokolebljivo uverenje da se većina bolesti najlakše sprečava, kontroliše, otklanja a možda

⁵ Vladimire, dragi moj sine, ovo je četvrti pokušaj da ti napišem ponešto o svom životu. Tri puta sam pokušavao i odustajao, ali više ne name-ravam ništa da precrtavam. Neka bude kako bude. Meni nije ostalo još mnogo vremena a ja ionako mogu onoliko koliko mogu, zar ne?

i uspešno leči pukim i doslednim ignorisanjem simptoma – i majka, dakle, takva kakva je (mada sada bi već valjalo o njoj pisati, govoriti i misliti u prošlom vremenu i zato se odmah ispravljam: majka, takva kakva je bila) zabrinula i naterala te da odeš kod lekara, rak pluća koji ti je tom prilikom dijagnosticiran već je bio u toliko poodmakloj fazi da se konzilijum vojno-medicinskih stručnjaka okupio oko tebe u kolektivnom čuđenju kako je moguće da si još uvek živ i da, evo, go do pojasa sediš tu pred njima i stidljivo kašljucaš. Smestili su te u bolnički ležaj po hitnom postupku. Tako je počelo tvoje ubrzano survavanje. Što na izvestan i potpuno sumanut način prilično uverljivo potvrđuje ono maločas izneseno majčino uverenje o odnosu bolesti i svesnog ili nesvesnog previđanja, tj. prihvatanja najočiglednijih simptoma. Jer ti si, kao živ dokaz tog njenog stava, inače prilično nesvojstvenog majčinoj sklonosti jednom krajnje radikalnom racionalizmu, počeo ubrzano da kopniš doslovno od onog časa kada si bio priteran u ugao i primoran da poveruješ u konačnost i neizlečivost odavno zapuštene bolesti.

Moram da primetim da je majka spremno prihvatila ovo novo stanje. Posećivala te je u bolnici redovno, dok sam ti ja u posete dolazio onoliko često koliko sam stizao. U najboljem slučaju moglo bi se reći: s vremena na vreme. Moja laž da sam prezauset (svojim i Heleninim životom) bila je, kao i sve najbolje laži, zasnovana na čistoj, lako dokazivoj istini. I u tom smislu, naravno, besprekorna. Jer ja zaista jesam bio prezauset (svojim i Heleninim životom). Mogao sam, naravno, da te obilazim češće nego što sam to činio. Samo da sam želeo. I osećao potrebu. Ili obavezu. Ali nisam. Meni je, iskreno, bilo mučno da provodim vreme s tobom i da te posmatram kako preda mnom blediš i nestaješ doslovno iz časa u čas. Šta će mi to, pamtim da sam razmišljao tada, te devedeset devete.

Nas dvojica ni u najboljim danima nismo imali mnogo toga o čemu bismo mogli da razgovaramo. Nikada se nismo poznavali niti razumeli. Osim toga, blokirala me je činjenica da ti se bliži kraj. Iako ujedno ne mogu baš da kažem da sam tugovao. Ni privilegija da mogu da prisustvujem finalu tvog života nije me ispunjavala onom veličanstvenošću kojom bi takvi trenuci trebalo da su ispunjeni, ako je verovati, kao što nije, religiji a donekle i umetnostima. Nikakav se višesmisleni zrak nije spuštao s neba da ti pomazi lice pred mojim zadivljenim pogledom. Ni zraka ni neba tu nije bilo ni za lek. Samo treperave neonke, požuteli gipsani paneli na tavanici i slabo zainteresovane bolničarke koje bi na svakih petnaestak minuta provirile u sobu da vide da li je sve u redu pa brzo odlazile, iz nekog nejasnog razloga zadovoljne. Iako, jasno, ništa nije bilo u redu. Tvoje vreme je ubrzano oticalo, brojao si poslednje trenutke šepusajući kroz finalnu etapu jedne ne preterano duge trke. A ja sam, oslonjen dupetom na hladan radijator, čekao da istekne vreme predviđeno za posete i uglavnom ćutao. Nisam razmišljao o tvom životu, nisam, da budem iskren, znao ništa o tvom životu, nije mi više bilo, mislio sam, nakon svega što sam s tobom prošao i nakon svega što s tobom nisam prošao, nimalo stalo do tvog života.⁶

Bilo mi je, da ti iskreno priznam, u najboljem slučaju osrednje zanimljivo da pratim i memorišem kako te iz posete u posetu govor i sposobnost mišljenja postepeno napuštaju. Razmišljao sam kako je to eventualno pristojna građa za neku buduću knjigu i ništa više od toga. A zaista: slojevi su se vidno ljuštili i perutali s tebe. Povremeno bi zahvaljujući tom nezaustavljivom procesu na površinu izbilo i ponešto krajnje neočekivano – kao, na primer, kada si na lekarevo

⁶ Zato sam doneo odluku. Počinjem. Pisaću pa kako ispadne. Ionako ću posle sve ovo morati da preprišem i sredim.

pitanje gde te boli, u malenom i kratkotrajnom času lucidnosti, koja je odmah potom splasnula, podvila rep i napustila te zauvek, odgovorio: „Između kreveta i radijatora.“ Time si – nesvesno, verujem – parafrazirao Montenja, koji je opet sâm parafrazirao anegdotu dobro poznatu u njegovo vreme. Što je sve zajedno, priznajem, bilo veoma čudno jer sam gotovo siguran da Montenja, dragi tata, ti nikada nisi čitao. Odakle je to izronilo? Iz kog zakutka podsvesti?

Nisi mi se mnogo obraćao a tvoja su pitanja često predstavljala krunski dokaz sve ubrzanijeg udaljavanja od stvarnosti. „Šta ti radi Anđela?“, upitao si me, recimo, jednom, sasvim iznenada, punim, vibrantnim glasom koji me je podsetio na nekadašnjeg moćnog tebe, zatekavši me potpuno nespremnog. Bio si, pritom, iskreno zainteresovan. Ili si mi tako delovao. Treptao si prema meni sjajnim i okruglim očima bistrog deteta. Kad je shvatila šta me pitaš, majka je skrenula pogled i stisnula usne. Nasmehio sam ti se uz neodređenu gestikulaciju, ali ništa ti nisam odgovorio.

Na kraju nas više nisi prepoznavao. Nemoćno si pred nama treptao i neodlučno se smeškao svim tim strancima koji su te povremeno i iz samo njima jasnog razloga okruživali.

Za razliku od mene, kažem, majka je uz tvoje uzglavlje strpljivo i verno provodila sve dane u nedelji (izuzev ponedeljka i srede) u vremenu predviđenom za posete (od šesnaest do sedamnaest i trideset časova). Umivala te je, sređivala i presvlačila a ti si joj se rado prepuštao. Dok te je hranila ili dok je zatezala plahte pod tvojim leđima, pričala ti je beskrajne zašecerene laži o porodičnoj kući u selu K. – u koju, ako želiš da znaš punu istinu, za svih ovih dvadeset i kusur godina koliko nas deli od tvog odlaska u bolnicu i smrti nije kročila ni jedan jedini put iako je ujedno tvrdoglavo odbijala da je proda – čitala ti priče tvog omiljenog pisca (Efraima Kišona) i

pesme omiljene pesnikinje (Mire Alečković) ili kojekakve ratnohuškačke članke iz omiljenih dnevnih novina (Večernjih novosti), prepričavala ti omiljene stripove (Princ Valijant, Mandrak, Fantom, Dikan, Tintin, Talični Tom, Asteriks i Obeliks), čak ti i nesigurnim, drhtavim glasom na uho pevušila neke od omiljenih pesama (Anđelina, zumba zumba; Pokloni svoj mi foto; Moja kobilica Suzi). Ponekad mislim kako bi ti majka svakako, da je u vreme kad si umirao na VMA bilo tehničkih mogućnosti kakve postoje danas, puštala i omiljene TV-emisije (Obraz uz obraz, Kapelski kresovi, Kviskoteka, Otpisani, Svemir 1999, Mapet šou, Kodžak, Šerif Maklaud, Inspektor Kolombo). Brisala ti je brižno usta od mrvica koha ili sutlijaša ili palačinki ili knedli sa šljivama ili šnenokli kojima te je hranila dok si još bio u stanju da jedeš. A ti si ćutao, posmatrao si je s nepoverenjem, slušao si s pažnjom i nerazumevanjem njen glas dok ti je čitala ili pevušila i krotko uzimao sve što ti se ponudi, na koncu svega pretvoren u usamljeno, napušteno, dobro detence, vraćen na sopstveni početak.⁷ Kada više nisi mogao da jedeš pa su te prebacili na intravensku ishranu, i dalje je opsesivno pripremala tvoje omiljene poslastice, slane i slatke, i donosila ih sa sobom na VMA u prastarom cegeru, raspoređene u plastične posudice različitih veličina: pituljice, mekike, gibanicu, rezance sa sirom, valjuške s krompirom, štrudlu s makom, hrskavu bundevaru, kolače šolja-šolja, damen kapric i londonske štanglice, upravo tim redom. Pošto nije znala šta bi radila s hranom koju ti više nisi mogao ni da okusiš, delila ju je dežurnom medicinskom osoblju. Ali njihove su odaje već ionako bile prenatrpane obiljem sličnih gastronomskih darova, pa su

⁷ Ovo je moja priča. Rođen sam u leto godine 1933. u sremskom selu M. Moje detinjstvo se na početku nije mnogo razlikovalo od tvog. Ili od bilo kog drugog umereno srećnog detinjstva.

ponude neretko odbijali. Nemajući izbora, majka je donesene poslastice potom uporno nudila drugim posetiocima tog po svemu depresivnog mesta. Ali i oni su zahvaljivali ili su ih nevoljno prihvatili. Tako je svu tu hranu počela da vraća kući. Ničeg za mene u to vreme nije bilo tužnijeg od tih obroka koji su putovali napred-nazad i na kraju, neiskorišćeni, većim delom završavali u kanti za smeće.

Nikad nisam bio siguran da umem ispravno da razumem kvalitet majčine ljubavi prema tebi, tata. Ti si nju obožavao onoliko koliko si bio u stanju, ona je tebe zauzvrat jedva podnosila. Određene tvoje navike besкраjno su je iritirale, neretko te je prezirala, moguće je da te je povremeno i mrzela. Mislim da sa svim nedoteranostima na gomili nimalo nisi odgovarao njenom idealu visokog, zgodnog, besprekorno obrazovanog, pažljivog i nežnog supruga s manirima dostojnim kakvog džentlmena ili plemića. Ali majka je ispod snobovske nadutosti bila i ostala racionalna osoba, a ti si bio precizna refleksija njenih objektivnih mogućnosti. I, što je još važnije, bio si tu, uporno i dosledno prisutan u svoj svojoj nerafiniranoj odanosti. Poput psa. Ona ti je zauzvrat bila uzorna, verna supruga. I ostala je s tobom, uz tebe, sve do samog kraja. Tokom tvojih poslednjih dana na ovom svetu, kad si već bio reduciran na golo postojanje, uglavnom je sedela uz tvoje uzglavlje i dugo te ćutke češljala. Za to je koristila isključivo tvoj jeftin plastični češljic s rožnatom šarom. Lagano ti ga je provlačila kroz kosu, koja je do samog kraja ostala bujna i srebrnastobela. Pokreti su joj bili ujednačeni, kontemplativni i blagi. Činilo se da zaista zna šta radi i – gle! – ti si joj se spremno prepuštao, više ne ni kao poslušno dete, već kao krotka hipnotisana životinjica.

Igrom slučaja, onaj kišoviti martovski dan kada sam ti jedini put u posetu došao sâm, bio je, ispostaviće se, ujedno

i poslednji dan tvog života. Poveden iznenadnim impulsom, odlučio sam da se ne opirem. Istog časa skrenuo sam sa svog puta i zaputio se pravo do tebe, u VMA. Iako nije bilo vreme predviđeno za posete, primili su me i, za divno čudo, ljubazno uputili u odeljenje za onkologiju, ponudivši se da me isprate do lifta (mada za tim zaista nije bilo potrebe). Zatekao sam te utonulog u kruto uštirkanu bolničku posteljinu tvog kreveta do prozora. Nisi me primetio kad sam ušao. Pogled ti je bio staklast. Delovao si kao da već uveliko nestaješ. Prišao sam ti s neiskrenim osmehom. S jednako neiskrenom nežnošću namestio sam ti jastuk. Ništa manje neiskrenim glasom upitao sam te kako si. U odgovor si me pogledao odozdo, očima deteta, i nisi mi odgovorio. Iako si bio pri svesti. A i zašto bi? Da nisi bio dobro i da je bilo kakav odgovor u tom smislu savršeno izlišan, to je i tebi i meni, rekao bih, bilo jasno kao dan. Žuta koža visila ti je o kostima lobanje poput prevelike maske koju više nisi u stanju da nosiš. Ali bio si svakako iskreniji od mene. Tišina je bolno pištala u mojim ušima. Bilo je kasno popodne i u sobi je iz časa u čas postajalo sve mračnije. Martovska noć prikradala se nevidljiva poput otrovnog plina. Ulične su svetiljke već treperile u parku ispod tvog prozora. U daljini su se, kroz narastajuću tamu, nazirali banjički soliteri, gordi i zastrašujući poput neolitskih megalita. Zažmurio sam. Palcem i kažiprstom snažno sam pritisnuo očne uglove. Pročistio sam grlo uz pomisao da nemam šta tu da tražim i da bi valjalo da krenem. Podsetio sam se da je moje vreme ograničeno i da moram svakako da požurim da ne bih zakasnio po Helenu. Ali kad sam pošao prema vratima, ti si se trgnuo. Pogledao si prema meni a oči su ti zablistale u tami. Ispružio si ruku i pokazao mi dlan. Koža na njemu bila je suva poput pergamenta i upala kao da ispod nje više i nema mesa niti bilo kakvog sadržaja. Prišao sam ti. Ovog puta ti se

nisam osmehivao lažljivo, kao propali glumac na reklami za pastu za zube. Dotakao sam tvoj dlan bez dvoumljenja, kako si i želeo. Mislilo sam da sam spreman na sve, ali nisam dugo izdržao – prebrzo sam i protiv volje povukao ruku. Progutao sam pljuvačku. A ti si na to sklopio drhtave i koščate prste izbrazdanih žutih noktiju preko svog uvelog dlana kao da ga brižljivo štitiš od mene. Pomazio si ga vrškom kažiprsta nežno, najnežnije, prošaptao: „Čudno!“ i umorno sklopio oči. Još nekoliko trenutaka oklevao sam tu, pred tobom, nad tobom, udaljen i nadmoćan, a onda sam se tiho okrenuo na petama i lagano išunjao. Pažljivo sam zatvorio vrata za sobom, duboko uzdahnuo, mahnulo dežurnoj sestri s kojom sam se mimoišao na hodniku i velikim se metalnim liftom nalik na pokretnu grobnicu spustio prema izlazu.

Te martovske noći ti si, oče, stigao do kraja svog životnog puta, započetog i okončanog u nevreme. Zgasnuo si u gluvo doba, tako diskretno i tiho da to niko nije primetio sve do redovne jutarnje vizite.⁸ Iz tog razloga smo za tvoju smrt majka i ja saznali s izvesnim zakašnjenjem. Kad smo narednog dana oko podneva stigli u VMA, na mestu na kom si poslednjih nekoliko nedelja ležao zatekao nas je istovetan krevet pod prozorom, prekriven sveže opranom i uštirkanom posteljinom, istina ofucanom i punom rupa. U njemu je već ležao drugi pacijent, visoki čovek ćelavog temena prekrivenog staračkim pegama, nimalo nalik na tebe.⁹ Kremirali smo te tri dana kasnije. U kapeli smo majka, Helena i ja stajali na mestu uobičajenom za ožalošćene članove najbliže porodice.

⁸ Kao najstariji unuk u našoj porodici, imao sam tu privilegiju da svake godine budem polažajnik kod svog deda Velje. Moje najranije sećanje je seosko dvorište puno dečurlije. Pamtim da smo se povazdan igrali na istrošenoj kosačici, često sve do kasno u noć.

⁹ Takođe smo se igrali žmure, piljaka i drugih igara.

Heleni je tada bilo sedam godina i jedino je ona plakala. Ti si oče, ukoliko izuzmemo Anđelu i gospodina Mihajla koji su nas napustili u vreme dok je ona bila toliko mala da nikakvu svest o tome nije mogla da ima, kao i našeg mačora Faraona koji je preminuo dve godine pre tebe i čija smrt ju je duboko potresla, bio prvo ljudsko biće na ovom svetu do kojeg joj je bilo izuzetno stalo a koje je otišlo zauvek. Time si je za sva vremena naučio nešto važno o ljubavi, gubitku, bolu i zalečenju. Plakala je, Helena, pred kovčegom u kom se nalazilo tvoje telo, plakala je, za razliku od majke i mene, tako neutešno da se činilo da suze od kojih joj se lice presijavalo u tami kapele nikada neće presušiti.

Početkom NATO bombardovanja majka se privremeno preselila kod mene, ali se uskoro potom vratila u vaš stan nadomak Profesorske kolonije. Sređujući tvoje stvari donesene iz bolnice, jednog od tih dana pronašla je svesku narandžastih kartonskih korica i u njoj čitavo jedno dugačko pismo. Nedovršeno ali zato namenjeno isključivo meni.¹⁰ Kad me je pozvala da mi to saopšti, glas joj je podrhtavao. Ni njoj nije bilo jasno kako se ta sveska zatekla tu a otkriće da u njoj nije bilo ničega izuzev stranica i stranica koncepta pisma ispisanog rukopisom koji je bez svake sumnje bio tvoj, tata, impresionirala ju je koliko i mene. Iako majku, to i ti i ja znamo podjednako dobro, nikada nije bilo lako impresionirati.

I dan-danas, toliko godina kasnije, kad je, evo, i majka napokon otišla pridruživši se tebi ali i svim drugim duhovima, avetima i utvarama mog samotnog života, ja i dalje

¹⁰ Kao mali imao sam obavezu da čuvam guske. Iako sam se ja gusana plašio više od svega. U selu M. sam završio 1. razred OŠ kad smo se otac, majka i ja preselili u susedno selo K. Ne znam zašto. Meni je na početku bilo lepo u našoj novoj kući. Više nisam morao da čuvam guske, ali sam svakog jutra išao u školu a popodne obavljao kućne i školske zadatke.

ne mogu a da se ne čudim nad činjenicom da si mi od svih ljudi upravo ti, tata, na kraju ostavio taj svoj nedovršeni pokušaj pisma. Dok je mama, koja je za života bila izrazito prisutna i pričljiva, otišla bez reči ako se izuzme rečitost poruke koju je, moguće je, predstavljala prva knjiga Prustovog obimnog dela (otvorena na četrdeset sedmoj stranici i onoj znamenitoj epizodi s madlenicom) na radnom stolu ispod kog sam je zatekao kako leži mrtva. Ali na stranu Prust i sve majčine književne poruke i afektacije, za mene i nakon svih ovih godina tvoje pismo predstavlja onu pravu dragocenost. Praktično relikviju. Nešto što se u životu dobija jednom i nikad više. I dalje mi nije toliko čudno to što si mi pisao koliko što si uopšte osenio potrebu da mi se obratiš. Ti, hej! – onako ćutljiv i nedodirljiv kakav si bio za života. Mrki idol uklesan u ogromnoj steni. Uz sve nedostatke koji su na kraju krajeva precizni odraz tvoje prirode, tata, to nedovršeno, tek skicirano pismo predstavlja moje životno težište i moju polugu, verovatno nešto najvrednije što posedujem. Biću iskren i priznaću ti – danas, ja ne znam šta bih bez njega. Iako uopšte nisam siguran kad si ga i u kakvom stanju duha sastavio.¹¹ Pismo nije datirano. Što je, priznajem, dosta neobično za vojnički disciplinovanog i opsesivno-kompulzivnog tebe. Utoliko ne mogu a da ne podozrevam da u tom svesnom izostavljanju datuma ima jasne namere. Jer ti si malo šta u životu činio slučajno i svaki je tvoj potez, do najmanjeg, bio potkrepljen dobro promišljenim, racionalnim razlogom. Nesvrshodnost kao ni spontanost naprosto nisu bili sastavni delovi tvoje strogo kontrolisane prirode, oče.

Jedno vreme sam te rado zamišljao kako sediš za rasklimatanim starim stolom pod razgranatim drvetom kruške, u

¹¹ Ali ako je život tokom prvih godina od mog rođenja još i ličio na nešto, uskoro će sve naglo krenuti nizbrdo.

dvorištu kuće usred fruškogorskog sela K. Meškoljiš se na tvrdoj drvenoj stolici. Pijuckaš rakiju iz mutne čašice. Povremeno se zakašlješ. Već dugo slutiš bubrenje smrtonosne bolesti u grudima a tad, u času alkoholom podstaknute lucidnosti, odjednom sve shvataš. Gledajući zamagljenim pogledom voćnjak koji klizi niz padinu do potoka i tu naglo prestaje, praktično vidiš sopstveni brzi kraj. Sipaš još orahovače u čašicu i donosiš tu neobičnu odluku: da mi se napokon, nakon života provedenog u nadmenom ćutanju, obratiš pisanim putem. Tada živneš, lice ti se osvetli pa – sve bez prestanka dosipajući i pijuckajući, dosipajući i pijuckajući, dosipajući i pijuckajući – dugo, dugo razmišljaš kako da otpočneš. Nadvijaš se nad hartiju. Nekoliko puta počinješ i precrtavaš sve dok ne uzmeš dovoljno veliki zamah da reči doslovno u času pokuljaju iz tebe. U pokretnoj slici koja se u mojoj svesti pojavljuje kad god razmišljam o tome, jesen je na idiličnom fruškogorskom obronku blaga, zlatna i rumena, u tvojoj ruci je prastaro crnozeleno penkalo ili zašiljeno guščje pero, papir na stolu je ručne izrade, punačak, kremaste boje i predivne teksture.¹² Iako ništa od toga naravno nije i ne može da bude istina. Pozne jeseni u Sremu, poznato je to, mračne su i ledene a, osim toga, tvoje pismo je zapisano u svesci formata A4 narandžastih kartonskih korica i s listovima na linije, hemijskom olovkom koja je već bila toliko istrošena da je dešifrovanje bledog i isprekidanog teksta na pojedinim mestima bilo i ostalo pravi izazov.¹³

¹² Rat je izbio pred kraj 2. razreda.

¹³ Selo je od samog izbijanja ustanka bilo partizansko, tako da smo u školskom horu učili da pevamo isključivo sovjetske pesme. Svi do jednog obožavali smo našu mladu i lepu učiteljicu Caju. Devojčice su joj se divile a dečaci su bili zaljubljeni u nju. Međutim, ustaše su je, kao komunističku agitatorku, zarobile već početkom drugog polugodišta 3. razreda. Brutalno su je mučile a njeno telo je prerezanog grkljana jednog jutra osvanulo na stepeništu ispred crkvene kapije, gde je ostavljeno kao

Prvi put sam to tvoje pismo, tata, pročitao usred bombardovanja. Mislio sam da sam, nakon svega što sam morao da preturim tokom proteklih desetak godina, već stekao dovoljno snage za sve što me čeka, da sam dotad već toliko otvrdnuo i okoreo da ništa više nije u stanju da me pomeri s mesta a kamoli da me prelomi nadvoje. A ipak, u meni je nešto puklo i nepovratno iscorelo. Danima ga nisam ispuštao iz ruku. Dok su iz noći u noć sirene ječale oglašavajući još jedan napad iz vazduha, dok je nebo gotovo veselo praskalo nad našim glavama i dok su se razne boje prelivale po nama, dok su se vlažna srebrna i užarena žuta svetlost sukobljavale na nebeskom svodu a niti beličaste kose pružale horizontom, dok su komšije jurile u skloništa, ja sam, sklupčan u krevetu, grejao usnulu Helenu, ukotvljenu u pregib mog stomaka, i čitao tvoje pismo, tata, jedino koje si mi ikad namenio ali koje mi nisi poslao i koje nikad nije odmaklo dalje od ovog započetog i nedovršenog koncepta među koricama jedne najobičnije narandžaste sveske na linije.¹⁴

opomena. Čitavo selo je bilo očajno, ali niko nije odustao. Svi smo i dalje bili organizovani. Deca su bila zadužena da po zidovima ispisuju parole. Pamtim onu koja je meni data u zadatak: NISMO MI ČETNICI, MI SMO PARTIZANI. Osim toga, dežurali smo tokom policijskog časa, a zadatak nam je bio da u to-i-to vreme budemo „kod opštine“ i da odatle odvedemo „čiku“ (partizana) do određene kuće i sl.

¹⁴ Svog oca Bracu sam sve ređe viđao. Te je bio zauzet oko setve, te oko pčela, zatim oko žetve. A zapravo će se ispostaviti da je bio angažovan u Frušskogorskom narodnooslobodilačkom odredu koji je osnovao, pazi sad, niko drugi nego Kosta Šuvarov Španac. I to, za tvoju informaciju, nakon što je predvodio spektakularno bekstvo grupe od tridesetak komunista i patriota iz mitrovačke kaznionice. U Sremu je drug Kosta bio skoro pa Bog. Kakav Tito ili bilo ko drugi iz prvih ešalona NOB-a. Za sremske paore poput tvog dede postojao je samo Kosta. Ispostavilo se da je moj Braca bio jedan od onih seljaka koji su ga aktivno podržavali, obavestavali, snabdevali, pružali mu utočište, učestvovali u raznim akcijama i diverzijama, a i davali živote za njega kad zatreba. To ga je i koštalo glave. Uhapsili su ga već s početka jeseni te godine. Ja,

A one aprilske noći kad je bombardovan RTS, iznenada sam shvatio da te više nema. I da je to to. Da je ovo pismo sve

da ti iskreno priznam, sve to i ne pamtim najbolje. Ali znam iz priče da je pošao mirno, da se nije opirao. I da je, zajedno s još 200 seljaka, zatvoren u zgradi Opšt. odbora. Za selo u kom nikad nije živelo više od 1.000 duša to je, razumećeš, bio ogroman broj. Bilo je to na Malu Gosp. predveče. Sledećeg jutra s mamom sam otišao do opštine. Ocu smo poneli šubaru i dolamicu. I nešto hrane u torbici. Dopustili su nam da ga vidimo. Otac se smešio. Pomazio me je. S majkom je nešto tiho pričao pa skinuo burmu, predao joj je i naložio da je čuva za mene. Ne znam šta je s tim prstenom bilo, ali ja ga nikada nisam dobio. Tata se nadao da će ga odvesti u zarobljeništvo i da će tamo, u Nemačkoj, na radu, naučiti jezik. Ili je bar odlučio da nas po svaku cenu uveri u to. I mi smo mu verovali. Ipak, ništa se od toga nije obistinilo. Ubijen je dva dana kasnije, tu, u Mitrovici. U selu je sledećeg jutra na oglasnoj tabli bio okačen ružičasti plakat s imenima deseterice koje su okupatori streljali, navodno kao odmazdu za izvesnog poginulog Nemca. Braca je bio na tom spisku. Ispostaviće se kasnije da ih je pobijeno mnogo više. Čak 142 od ukupno 200 uhapšenih. I svi do jednog bili su iz K. Bio je to pravi pravcati pokolj. Spomenik na brdu iznad sela podignut je upravo njima u čast. Razlog za taj masakr bio je taj što su partizanski diverzanti tih dana onesposobili 4 dreš-garniture, 19 kosačica, 10-ak plugova i 1 traktor, a takođe je spaljeno više jutara ječma, konoplje, pšenice i drugih poljoprivrednih kultura. Samo što okupatori to nisu smeli da priznaju da se narod ne bi osokolio. Celo selo je bilo obavijeno u crninu. Sećam se mame kako gorko plače. Reći ću ti nešto iskreno: ja nisam mnogo tugovao. Brzo sam se privikao na činjenicu da mog Brace nema. Deca se, znaš, na sve naviknu. Sakriju to negde i ostave da stoji. Kasnije to naravno naraste pa curka malo-pomalo kao gnoj iz zapuštene rane. Danas mi je od svega najžalije što sopstvenog oca ne pamtim više. Kad god pomislim na njega, jasno vidim Bracino lice s one tri sačuvane svadbene fotografije. Toliko o sećanju. Inače, ni tvoja baka nije predugo žalila, hoću i to da znaš. Brzo posle očeve pogibije poslala me je nazad u selo M. kod deda Velje, da tamo nastavim da čuvam guske i svinje. To je navodno bilo za moje dobro a istina je da je ubrzo nakon očeve smrti tvoja baka počela da živi s drugim čovekom. Ja to nikako nisam odobravao, tako da toj osobi ni imena ovde neću spominjati. I zbog toga sam, iako mi je tada bilo jedva desetak godina, prekinuo svaki odnos s majkom. Uspostaviću ga mnogo kasnije.

što je od tebe i za tobom ostalo. „Pobegao si“, smejao sam se u sebi narednog dana dok sam sedeo s Helenom u dnevnoj sobi i, umesto beskonačnih snimaka leševa tehničkog osoblja zatrpanih pod šutom zgrade državne televizije koji su se emitovali praktično na svim kanalima, vrteo video-kasete s crtanim filmovima. „Pobegao si na vreme, pičko!“¹⁵

Moguće je da se tada u meni rodila – dugo odlagana – želja da ti se obratim, da ti uzvratim. A razlog zbog kog sam oklevao dvadeset jednu godinu i četiri meseca bolno je jednostavan. Strahovao sam da će tvoje pismo meni (iako nedovršeno, nesređeno, neprepisano i, podrazumeva se, nikad poslato) nadvladati moje posthumno pismo tebi. Zato sam ga, mislim, i strpao ovde ovako bezobzirno, u seriju predugačkih

¹⁵ Kod deda Velje mi je inače bilo dobro. Ali on me je jedne srede svojim gikom u koji je bio upregnut omiljeni mu konj po imenu Soko poveo u Sr. Mitrovicu na pijacu a potom i u kuću mog teče, poznatog mitrovačkog geodete Steve Tokina. Iako je to bilo vreme najstrašnijih pokolja kada su ustaše i Nemci zajedno pobili oko 6.000 ljudi, žena i dece u Sr. Mitrovici i unaokolo, ja se toga, moram da priznam, uopšte ne sećam. Pamtim da mi je u gradu u kom nikad ranije nisam bio sve delovalo ogromno i lepo. Tetka Nadežda me je poslužila krofnama posutim prah šećerom – ja nikada pre nisam probao ni krofne a ni prah šećer i bio sam, malo je reći, o-du-šev-ljen. Dok sam jeo, predložili su mi da se preselim kod njih i da idem u školu tu, u Sr. Mitrovici. Pristao sam da ostanem do petka kada će deda ponovo doći na pijacu. Od srede do petka moj teča Steva vodio me je u slastičarnu, do reke na kupanje i u bioskop da gledam crtani film *Avanture Barona Minhauzena*. I sva tri puta je razgovarao sa mnom kao s odraslim čovekom, uveravajući me da treba da ostanem kod njih i da tu nastavim školovanje. Ja sam se, kao, dvoumio ali, iskreno, sve mi se tu veoma dopalo. Sr. Mitrovica je za mene bila najveći grad na svetu, ništa veće od toga, što se mene tad ticalo, nije ni moralo da postoji. Osim toga školu sam voleo gde god da sam je pohađao. Tako sam se uskoro prebacio kod tetke i teče. I bilo mi je isto tako lepo tu kao i kod dede. Hteo sam da budem što dalje od mame i njene nevernosti, razumeš. Jer ja sam i tada dobro shvatao o čemu se radi iako mi niko o tome nikada nije rekao ni reč.

*fusnota. Pokidao sam ga, fragmentizovao i time ga, nadam se, napokon savladao.*¹⁶

Oduvek si bio jači od mene. Helena misli da je stvar horoskopske prirode. Rođen si, kaže, u duplom znaku Lava i razumljivo je da ništa nije moglo da prelomi tvoju snažnu, nesavrtljivu prirodu potpuno nesklonu samopreispitivanju i kajanju. S druge strane, tvoja stidljivost, ako se povučenošću kojoj si bio sklon može nazvati stidljivošću, takođe je bila mitskih razmera. Sve je u vezi s tobom oduvek bilo preglomazno. Pa i tvoj manjak brige za mene. A i tvoje tišine. Čutao si istrajnije od bilo koje osobe koju sam ikada poznavao. I tek mi je nakon tvoje smrti, ovom pismu zahvaljujući, postalo jasno koliko je odlučnosti i samokontrole to ćutanje od tebe zahtevalo. U strahu od nadolazećeg plimskog talasa nepostojanja koji se već uveliko valjao s pučine prema tebi i postajao svakog trena sve veći, na kraju si posustao. Odlučio si da mi se obratiš, da napokon progovoriš. Zahvaljujući čemu sam ja, kada se ničemu više nisam nadao, kada nisam smatrao da bih bilo šta od tebe mogao da očekujem, stekao neočekivanu priliku da te upoznam i – pod uslovom da mi

¹⁶ Iz tog mog preseljenja u Mitrovicu sećam se sledećeg:

- 1) da sam u školu jedno vreme odlazio bos i da su mi se stopala lepila za pod namazan olatom;
- 2) da su nas svakog jutra vodili u katoličku crkvu na misu i da smo morali da se molimo, što mi se nije dopadalo najviše zbog sve te fiskulture – klekni-ustani;
- 3) da sam naučio da plivam;
- 4) da sam jednom pošao da se ošišam na ćelavo kod brice Trajkovića i da mi je njegova kćerka, koja je bila u smeni, taman skinula kosu s pola glave kad je zasvirala sirena za vazdušnu opasnost pa smo morali da napustimo brijačnicu, tako da sam ja potom proveo sledećih nekoliko dana napola ošišan jer je kćerka brice Trajkovića morala da skuva paradajz za zimu. Zato sam vezao maramu kao gusar i nisam je skidao sve do sledećeg šišanja.

je preostalo volje, snage ili pravičnosti za to – (barem delom) razumem. Možda čak i da ti oprostim. I to, ironično kako samo može da bude, u času kada je zaista već bilo prekasno za nešto tako, kada je bilo prekasno za sve. Moje druženje s tvojim pismom trajalo je upravo onoliko koliko je trajalo i NATO bombardovanje Srbije i Crne Gore. Kad je leto već bilo na pomolu i kad su ratne akcije iznenada okončane a obe zaraćene strane proglasile pobjedu, to sam pismo, koje sam u međuvremenu već naučio napamet, s dužnom pažnjom, kao jednu od važnih relikvija svog života, pohranio u fioku u radnoj sobi u kojoj inače držim ono malo stvari do kojih mi je istinski stalo.¹⁷

U svakom slučaju, tata, vreme je neprestano teklo. Naredne jeseni Helena je krenula u školu. Pod slovom M u bukvaru stajala je reč „mama“. U to doba ja sam već uveliko kreirao mit o majci koji nikad kasnije nisam doveo u pitanje iako ga je Helena prozrela dosta rano u životu. Što sam više govorio o Anđeli i kad god sam o njoj pisao, a činio sam i jedno i drugo sa sebi svojstvenom neumerenošću, s mešavinom gorčine i

¹⁷ Tu u Mitrovici dočekao sam i oslobođenje. Leti sam radio kao sezonač kako bih mogao da kupim odelo i sl. I kako bih imao neki dinar za sebe takođe. U starijim razredima držao sam časove mlađim đacima. Za sebe mogu slobodno da kažem da sam bio veoma svestran i aktivan. Bio sam član Pomorsko-brodarskog društva „Val“ a igrao sam i veliki rukomet za ekipu Gimnazije. Bio sam uključen u sve kružoke koji su tada bili u modi. U kajaku sam, jedne godine, bio prvak Mitrovice a bio sam i treći u Srbiji u kajak-jednosedu u trci na 500 m na Paliću. Učestvovao sam u turneji po Drini koja je trajala mesec dana. Naučio sam da jedrim jer smo imali i jedrilice a bio sam i dobar modelar i prvak države s dva modela jedrilice, koja su plovila u Šibeniku negde 1949. Za nagradu sam te godine kao posmatrač učestvovao na „Jadranskoj regati“. Godine 1950. učestvovao sam i u kajakaškoj regati „Niz Drinu“. Spustili smo se na vodu na 5. kilometru Drine, na ušću Sutjeske, i prošli celu Drinu i Savu, od ušća Drine sve do Sr. Mitrovice.

iznenađenja sam otkrivao da ona sve pouzdanije bleđi u mojim mislima dok više nisam mogao da joj se dosetim lika. Nisu mi u tome pomagale ni fotografije, koje je Helena u adolescentnom periodu obožavala da razgleda. Sve sam teže prepoznavao tu osobu na njima. Smatrao sam, otprilike u isto vreme, jače nego ikada pre i posle, da mogu i da, štaviše, imam puno pravo, možda i obavezu, da (barem pokušam da) se zaljubim i u neke druge žene. I nije da nisam (pokušavao, mislim). Ali, iskreno, nije mi išlo to sa zaljublivanjem. Na kraju svih krajeva, mislim da je moja emotivnost ostala zauvek unakažena a seksualnost nalik na živo blato u kom žive i iz kog naizmenice izranjaju nikad pre viđena čudovišta. I da tu nema mnogo pomoći.

(Pod slovom D u Heleninom bukvaru, koji je za mene inače bio poput minskog polja, stajala je reč „deda“. Život se, očito, u našem slučaju, pokazao znatno okrutnijim od zamisli nepoznatog mi autora tog prvog udžbenika moje kćerke.)¹⁸

¹⁸ Po oslobođenju pošao sam u 1. razred gimnazije. Nastava se obavljala na travi, u porti stare mitrovačke Crkve Sv. Dimitrija, na Svinjskoj pija-ci. Tetki i teći je posle nekog vremena lagano počelo da biva dosta mog prisustva, pa se i njihovo ponašanje prema meni postepeno promenilo. Zato sam treći i četvrti razred gimnazije pohađao u Zrenjaninu. Tamo sam dospao preko nekog prihvatilišta u Novom Sadu. Pošto sam ostao bez oca, priznat mi je status siročeta i upućen sam u Dečji dom za ratnu siročad. Dom je bio smešten u zgradi časnih sestara, nosili smo uniforme, imali smo sve obezbeđeno a išli smo u školu u gradu. Moj najbolji prijatelj u Domu zvao se Robert Fišer. Bio je iz Novog Sada. Njegov otac, inače Jevrejin, izbegao je raciju ali je poginuo u partizanima. Tako ti je to, šta ćeš. Robert je imao dve godine starijeg brata Andriju a ja sam i s njim voleo da se družim jer je bio mangup. Jednom prilikom pozvali su me u Novi Sad, na ručak. Kad ono, njihova majka napravila divan obrok, ali sve od karfiola! (A ti dobro znaš koliko ja volim karfiol!) Kasnije su Fišerovi otišli za Izrael i nikada više nisam ništa čuo o njima. Ali Roberta ne mogu da zaboravim jer sam zahvaljujući njemu, prilikom jedne posete beogradskoj deci bez roditelja, prvi put susreo

Priznaću ti na ovom mestu nešto, tata. Kroz ludilo u kom sam živeo naprosto zato što sam morao, ludilo koje je otkad znam za sebe neprestano menjalo formu, ali nikad sadržaj, ja sam se, posebno u časovima kada bi očaj nadrastao moju sposobnost da ga suzbijem i kontrolišem, redovno vraćao tvom pismu. I činim to dosledno, sve do današnjih dana.¹⁹ U njemu ima nečeg izuzetno utešnog za mene. Ne verujem da ti je to bila namera, ali, eto, nikad ne znaš šta ćeš, odlazeći, ostaviti za sobom. U ovoj poodmakloj fazi, kad tekst tvog pisma nakon bezbroj iščitavanja u dvodecenijskom vremenskom rasponu praktično znam napamet, znatno radije analiziram ono što je u njemu ostalo neizrečeno. Jer na prvi pogled (koji ume i da potraje) nema tu mnogo čega, iskreno. I kad si se, tik pred survavanje u bolest i smrt, onako neočekivano i raskošno otvorio prema meni, i dalje očigledno nisi bio u stanju da odbaciš suvoparno faktografsko nabranje i da slobodno

tvoju majku. Poput Roberta i mene, i ona je, kao što znaš, ostala bez oca. Mene to tada nije iznenadilo. A ko nije? Bilo je takvo vreme.

¹⁹ Tada je donet propis da deca koja imaju jednog živog roditelja ne mogu da polažu pravo na status siročeta i poseban tretman. Kako nisam imao izbora, vratio sam se u mitrovačku gimnaziju. Živeo sam tad kod nekih prijatelja teča Steve. Ni njima neću imena ovde spominjati. Samo da kažem da sam morao da radim najteže poslove u domaćinstvu u zamenu za stan i hranu. I da su me praktično držali kao roba. Ali ja sam sve to čutke trpeo. Izvršavao sam naredbe i u slobodno vreme učio a po završetku 4. razreda konkurisao sam za prijem u Niže vojno učilište. Onda sam iskoristio prvu priliku i prijavio se na radnu akciju. Brigada, u kojoj sam bio na izgradnji Novog Beograda, živela je u nekoliko velikih šatora u takozvanom Logoru B. Radilo se od jutra do mraka na granulaciji šljunka (milina od posla!), tucanju kamena s mašinama (onako!) i preslagivanju cementa u skladištima (očaj!). Ali meni je sve to predstavljalo slobodu i radost. Pored redovnih radnih obaveza bio sam i trubač brigade. Nisam primljen u Vojno učilište, ali sam posle radne akcije postao „kandidat za člana Partije“ a kasnije i predsednik Đačkog internata, logično s đačke strane.